

DEMOCRATIE: WAARDE OF MOGELIJKHEIDSVOORWAARDE?

Een korte notitie over burgerschap en democratie voor het project 'gesprek in de klas'

Gert Biesta, Brunel University London (2017)

Burgerschap of democratie?

Het woord 'burgerschap' wordt op veel verschillende manieren en in veel verschillende contexten gebruikt. Globaal gesproken kunnen er drie verschillende benaderingen van burgerschap worden onderscheiden: een sociale, een morele en een politieke (zie Biesta 2013a).

De **sociale definitie** van burgerschap legt de nadruk sociale integratie en sociale cohesie en benadrukt het belang van actief burgerschap: dat burgers zorg dragen voor elkaar en voor de (infrastructuur van de) samenleving (zie bijvoorbeeld Biesta 2009). Een van de problemen met sociale definities van burgerschap en vooral met de nadruk op sociale integratie en cohesie is dat een samenleving die een hoge mate van integratie en cohesie kent – zoals bijvoorbeeld Noord-Korea (de officiële naam luidt: *The Democratic People's Republic of NorthKorea*) -niet automatisch ook een democratische samenleving is.

In **morele definities** van burgerschap worden morele waarden zoals bijvoorbeeld verantwoordelijkheid aan burgerschap gekoppeld, zodat burgers worden opgeroepen verantwoordelijk te zijn en verantwoording te nemen voor het welzijn van hun medeburgers (zie bijvoorbeeld Biesta 2013b). Onderzoek (Westheimer & Kahne 2004) laat zien dat burgers die zich verantwoordelijk voelen voor hun medeburgers niet automatisch ook geïnteresseerd zijn in en geëngageerd zijn aan de waarden die centraal zijn voor de democratie: vrijheid, gelijkheid en solidariteit. (In hun woorden: “The values of the personally responsible citizen are not necessarily democratic.”)

Dat is wel zo in **politieke definities** van burgerschap waarin de idee van burgerschap precies wel wordt gekoppeld aan interesse in en commitment aan die waarden (zie Biesta 2009). Voor de discussie over burgerschap is het op zijn minst belangrijk om te zien dat dezelfde term op verschillende manieren kan worden gebruikt en wordt gebruikt, en dat niet in alle gevallen een relatie met democratie aan de orde is.

Wat is democratie?

De vraag wat democratie dan precies 'is', is evenmin eenvoudig te beantwoorden, maar in de literatuur zijn wel een aantal relevante observaties te vinden. Letterlijk betreft democratie de deelname van het volk (de 'demos') aan bestuur en besluitvorming ('kratein') waarbij het uiteraard een belangrijke vraag is wie tot de 'demos' gerekend worden. (In de Griekse stadsstaat van Athene was dat alleen voorbehouden aan vrije mannen, niet aan vrouwen, slaven of handarbeiders.) De definitie van Abraham Lincoln, die democratie karakteriseert als "the government of the people, by the people and for the people," laat al iets preciezer zien waar het in de democratie om gaat. John Dewey geeft een meer praktische en procesmatige definitie -- democratie als “shaping the conditions that shape one's opportunities for action” terwijl Winston Churchills definitie mooi zichtbaar maakt dat democratie niet gemakkelijk te realiseren en praktiseren is: “the worst form of government except for all other forms tried so far”.

Een meer technische definitie is te vinden bij Beetham & Boyle die in hun in opdracht van de UNESCO geschreven boek democratie definiëren middels twee principes: die van de controle van de burgers over gezamenlijke besluitvorming en die van gelijke rechten in de uitvoering van die controle (zie Beetham & Boyle 1995, p.1; “the twin principles of *popular control* over collective decision-making and *equality of rights* in the exercise of that control”). Terwijl in de Griekse idee van democratie vooral het principe van gelijkheid een belangrijke rol vervult, is dat in de idee van de liberale democratie gekoppeld aan de notie van vrijheid waar, op zijn minst sinds de Franse Revolutie, de idee van solidariteit ('fraternité') doorgaans aan wordt toegevoegd.

Wat opvalt aan al deze definities en omschrijving is dat het idee van 'meeste stemmen gelden' eigenlijk niet als een principieel aspect van de democratie wordt gezien, maar eerder te maken heeft met manieren waarop democratie in de praktijk gebracht kan worden. Vaak wordt daarbij veronderstelt dat een beslissing die meet dan de helft van de stemmen/voorkeuren betreft als democratisch gezien kan worden. Daar zijn wel kanttekeningen bij te plaatsen. Enerzijds zijn er verkiezingssystemen die zo werken dat de winnaar niet noodzakelijk meer dan 50% van de stemmen hoeft te halen (bijvoorbeeld bij districtenstelsels) en waar het ook zo kan zijn dat iemand met de meeste feitelijke stemmen (in de USA aangeduid als de 'popular vote') niet noodzakelijk als winnaar uit de bus komt. Anderzijds zijn er situaties waar een hoger percentage dan 50 pas als doorslaggevend wordt gezien (bijvoorbeeld als het gaat om grondwetswijzigingen), waarbij er ook definities van democratie zijn die zich niet slechts bekommeren om de meerderheid maar democratie ook altijd koppelen als een zorg voor de minderheden die per definitie het resultaat van een bepaalde minderheid zijn. Dat is eerder zo in een coalitiecultuur (zoals nationale verkiezingen in Nederland) dan in een 'winner-takes-it-all'-cultuur (zoals bijvoorbeeld in Groot-Brittannië.)

Democratie: waarde of mogelijkheidsvoorwaarde?

Als wordt aangenomen dat het in de democratie om belangstelling voor en commitment aan bepaalde waarden gaat -- vrijheid, gelijkheid, solidariteit -- dan is er nog een belangrijke vraag, namelijk wat de status van die waarden is. Vaak wordt gedacht dat de democratische waarden begrepen moeten worden als de waarden die door een meerderheid van het volk gekozen zijn als belangrijke waarden. Een consequentie van zo een interpretatie is dat indien er in een democratische samenleving een meerderheid zou zijn die graag andere waarden zou willen, of bijvoorbeeld wel vrijheid maar geen gelijkheid, het erop lijkt dat de democratie zichzelf op democratische wijze zou kunnen opheffen. Een tweede consequentie van de bovengenoemde interpretatie is dat de discussie met 'nieuwkomers' (waaronder immigranten) er al snel een wordt van 'dit zijn nu eenmaal onze waarden, dus als je hier wilt wonen, zul je je aan onze waarden moeten aanpassen.' De reactie erop kan er gemakkelijk een zijn waar nieuwkomers zeggen dat ze dat niet willen doen en dat ze graag hun eigen waarden willen behouden, en dat ze juist hadden gedacht dat dat in een democratische samenleving mogelijk is. De discussie wordt daarmee snel een 'clash' van waarden, waarbij het erop lijkt dat de enige manier om de democratische waarden te verdedigen is gelegen in het 'zo doen we het nu eenmaal hier en als dat je niet bevalt ga je maar weg.' Mijns inziens berust zowel deze verdediging als de claim dat men binnen een democratische samenleving de vrijheid zou moeten hebben om allerlei waarden aan te hangen - bijvoorbeeld ook waarden die aan sommige mensen minder rechten geven dan aan anderen - op een misvatting over de status van de democratische waarden van vrijheid, gelijkheid en solidariteit. Dit zijn namelijk niet zomaar een aantal waarden waar op een gegeven moment een meerderheid voor te vinden was, maar zijn de waarden die een pluraliteit van waarden, een pluraliteit aan opvattingen over 'het goede leven' mogelijk maken. Democratie is, zo gezien, **geen waarde maar een mogelijkheidsvoorwaarde**. Wat de waarden van de democratie proberen te behouden en behoeden is een samenleving waarin ruimte is voor pluraliteit, voor een veelheid en verscheidenheid aan visies op het goede leven. Maar wat van iedereen die ruimte voor zijn of haar visie claimt moet worden gevraagd is steun voor de waarden die die ruimte mogelijk maken. In precies die zin zijn vrijheid, gelijkheid en solidariteit niet onderhandelbaar en zijn keuzes die die waarden ondergraven niet zomaar andere visies op het goede leven maar vormen ze een bedreiging voor een samenleving die samenleven in pluraliteit probeert te realiseren. Het onderscheid tussen democratie als waarde en democratie als mogelijkheidsvoorwaarde is een subtiel verschil maar het is van cruciaal belang voor iedere discussie waarbij deze waarden in het geding zijn, inclusief de moeilijke gesprekken in de klas. Door democratie als mogelijkheidsvoorwaarde te karakteriseren wordt het immers mogelijk voorbij de (op het eerste gezicht) paradoxale situatie te komen waar mensen met een beroep op de democratie noties als vrijheid of gelijkheid zouden willen afschaffen. Ook wordt het mogelijk om de verdediging van de democratie niet te hoeven doen in termen van 'zo doen we het nu eenmaal hier' maar kan er juist op

gewezen worden dat een beroep op de vrijheid het leven naar eigen inzicht in te vullen alleen mogelijk is als tegelijkertijd steun wordt verleend aan de waarden die die vrijheid mogelijk maken. Daarmee is uiteraard niet gezegd dat het makkelijk is om mensen warm te laten lopen voor de democratie, maar is wel zicht geboden om om te gaan met wat op het eerste gezicht vaak als de paradoxale patstelling van het moeilijke gesprek over democratie verschijnt.

Literatuur

Beetham, D. & Boyle, K. (1995). *Introducing democracy. 80 Questions and answers*. Cambridge: Polity Press.

Biesta, G.J.J. (2009). What kind of citizenship for European Higher Education? Beyond the competent active citizen. *European Educational Research Journal* 8(2): 146-157.

Biesta, G.J.J. (2011). Citizenship education reconsidered: Socialisation, subjectification, and the desire for democracy. *Bildungsgeschichte. International Journal for the Historiography of Education* 1(1), 58-67.

Biesta, G.J.J. (2013a). Learning in public places: Civic learning for the 21st century. In G.J.J.

Biesta, M. de Bie & D. Wildemeersch (Eds), *Civic learning, democratic citizenship and the public sphere* (pp. 1-11). Dordrecht/Boston: Springer Science+Business Media.

Biesta, G.J.J. (2013b). Responsible citizens: Citizenship education between social inclusion and democratic politics. In M. Priestley & G.J.J. Biesta (Eds), *Reinventing the curriculum. New trends in curriculum policy and practice* (pp. 99-116). London: Bloomsbury.

Westheimer, J. & Kahne, J. (2004). What kind of citizen? The politics of educating for democracy. *American Educational Research Journal* 41(2), 237-269.

Meer informatie & contact

gertbiesta@gmail.com gert.biesta@brunel.ac.uk www.gertbiesta.com

www.hetabc.nl/gesprekindeklas

#gesprekindeklas

